

Соціальний захист уразливих верств населення: вітчизняний та зарубіжний досвід

Стаття присвячена проблемі соціального захисту уразливих верств населення. Проаналізовані особливості реалізації соціальної політики в Україні і в країнах розвинутої ринкової економіки. Запропоновані напрями удосконалення системи соціального захисту в Україні.

соціальний захист, уразливі верстви населення, зарубіжний досвід, удосконалення системи соціального захисту

Вирішення пріоритетних завдань соціального захисту уразливих верств населення в умовах трансформації економіки країни повинно здійснюватись на засадах соціально орієнтованої економіки, яка тісно пов'язана із змістом та суттю соціальної політики, що запроваджується державою.

Дослідженню питань соціального захисту уразливих верств населення, трудових відносин, зайнятості, професійного навчання населення, присвячені праці таких відомих вчених, як: С.І. Бандура, Д.П. Богині, І.К. Бондар, О.А. Бугуцького, Б.М. Генкіна, І.Ф. Гнибіденка, О.А. Грішнєвої, С.І. Дорогунцова, Т.А. Заяць, Г.І. Купалової, В.І. Куценко, Е.М. Лібанової, М.В. Семикіної, Л.М. Фільштейна та інших.

Проте проблеми бідності, безробіття, соціальної захищеності уразливих верств населення, в тому числі осіб з обмеженими фізичними можливостями в сучасних умовах побудови соціально орієнтованої ринкової економіки все ще залишаються нерозв'язаними. Актуальність і недостатня вивченість вказаних проблем, визначили вибір теми даної статті.

Побудова соціально орієнтованої ринкової економіки України вимагає підвищення уваги суспільства до проблем соціального захисту уразливих верств населення. Нових підходів до соціального захисту населення вимагає і та обставина, що його потребує все більша частина населення, а не тільки її найбідніші прошарки. Найуразливіші верстви населення – інваліди, безробітні, молодь, пенсіонери мають обмежені можливості для реалізації себе у праці і тому потрапляють до складу бідних.

Більшість населення в нашій країні перебуває у стані зубожіння. Так, за даними Доповіді ПРООН у 1999 р. частка населення з доходами нижче рівня бідності (нижче 4 долари США на душу населення в день по паритетним співвідношенням) дорівнювала 63% [1]. Для порівняння в Португалії до числа бідних відносять 30% населення, у Данії, Бельгії і Німеччині – менше 10, у Швейцарії – 6% [2, с. 34].

Одним з регіонів України, де проблема соціального захисту населення постала особливо гостро, є Кіровоградська область. Аналіз сучасного стану рівня життя населення регіону за 1991-2000 рр. свідчить про значне зменшення грошових доходів (вони зростають нижчими темпами, ніж ціни товари і послуги) та реальної заробітної плати. Більшість населення регіону знаходиться за межею бідності [3, с. 390].

У 2002 р. частка населення Кіровоградської області з середньодушовими сукупними витратами нижче прожиткового мінімуму склала 86,6% [4, с. 110]. За 1991-2002 рр. в області значно скоротились інвестиції в соціальну сферу, зменшились обсяги платних послуг, особливо побутових, кількість закладів культури, лікарняних ліжок, обсяги житлового і соціально-культурного будівництва.

Низький економічний розвиток Кіровоградської області загострює соціальні проблеми регіону. За структурою економіки область є аграрно-індустріальною. Економіку Кіровоградської області визначають одна-дві галузі, що є сировинними або виробляють проміжну та низькотехнологічну продукцію. Це спричинює низьку конкурентоспроможність на зовнішньому ринку: у 2003 р. питома вага Кіровоградської області не перевищувала 1% у загальноукраїнському експорті [5]. Область характеризується, як регіон з потенційними можливостями розвитку сільськогосподарського виробництва і занепадом промисловості, низьким рівнем розвитку сектору послуг.

Рівень безробіття в Кіровоградській області складає 5,1% (в Україні – 4,2%), темпи його зростання вищі, ніж у середньому в Україні [6, с. 380]. В області щорічно зростає навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію). На початок 2001 р. попит підприємств на робочу силу (на заміщення вільних робочих місць) становив 1,2 тис. осіб, а кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, – 33,7 тис. осіб, тобто навантаження на одне вільне робоче місце складає 43 особи, що в 1,8 разів вище, ніж у середньому в Україні.

Повільне зростання обсягів виробництва продукції у Кіровоградському регіоні, високий рівень безробіття серед здорових громадян, недосконалість і неузгодженість законодавства, особливо щодо професійної реабілітації дорослих інвалідів та забезпечення їх трудової активності, незадовільне фінансування заходів з професійної реабілітації та зайнятості інвалідів спричинює соціальну напруженість, бідність та незахищеність осіб з обмеженими фізичними можливостями та членів їх сімей.

Принципово нова соціально-економічна ситуація, що склалася в нашій країні, зумовлює необхідність формування адекватної системи соціального забезпечення населення. Вона має ґрунтуватися на таких засадах, які б виключали „зрівнялівку” і утриманські настрої при розподілі та споживанні життєвих благ, не послаблювали дієвість мотивів і стимулів до праці, створювали умови для найповнішого виявлення їх.

В умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки затвердження принципів справедливості здійснюється шляхом формування системи соціального захисту. Система соціального захисту, в яку входить набір соціальних гарантій, форми та способи соціальної допомоги, система соціального страхування, забезпечує той чи інший ступінь соціального захисту людини. Роль держави в цьому процесі полягає в установленні в законодавчому порядку основних соціальних гарантій, нормативного регулювання механізмів їх забезпечення, а також безпосередніх функцій надання соціальної підтримки.

Доцільним також є використання зарубіжного досвіду реалізації соціальної політики. Наприклад, в **Іспанії** діє Інститут міграції і соціальних послуг. Відповідно до розробленого ним плану роботи з інвалідами передбачена реалізація 20 спеціальних програм, в тому числі по запобіганню ризиків втрати працездатності, реабілітації дітей, жертв нещасних випадків, хронічних і особливо психічно хворих людей. Особам з обмеженими фізичними можливостями надається допомога у працевлаштуванні, будівництві житла, пересуванні (створенні спеціалізованих муніципальних транспортних послуг), інших видах зв'язку і проведенні дозвілля. Важливе значення надається створенню спеціалізованих центрів освіти і професійно-технічної підготовки. Ці центри також забезпечують інвалідам стійку зайнятість і фінансову підтримку у вигляді низькопроцентного кредиту чи субсидій в організації ними власного бізнесу [7, с. 86].

Особливо варто підкреслити, що усі програми професійної підготовки розробляються саме на рівні *регіональних адміністрацій* у співробітництві з місцевими освітніми закладами, підприємницькими асоціаціями і профспілками з урахуванням

реального попиту на робочу силу, з метою збереження і розвитку місцевих історико-художніх традицій, підвищення рівня і якості життя населення. В першу чергу такими програмами передбачена підготовка і навчання дефіцитним професіям людей, які особливо страждають від безробіття: молоді віком до 26 років, безробітних, що довгий час не можуть знайти роботу, жінок, інвалідів, сільськогосподарських працівників.

Системою соціального захисту **Фінляндії** передбачено надання допомоги інвалідам у грошовій формі та у вигляді соціальних послуг. Соціальні послуги надаються комунами, також іншими установами за сприяння і активної підтримки комун. Фінансування цих послуг здійснює держава [8, с. 76].

Принципові основи соціального законодавства **Німеччини** були закладені ще наприкінці XIX ст. У 1883 р. Німецький рейхстаг прийняв закони про страхування на випадок хвороби, у 1884 р. – про страхування у зв'язку з нещасними випадками, у 1889 р. – про страхування на випадок інвалідності. Система соціального страхування Німеччини представлена двома видами: обов'язковим та приватним. Обов'язкове страхування засноване на принципах взаємності та взаємодопомоги (солідарності та соціальної етики), самоуправління, страхового фінансування. Приватне страхування організоване як комерційне підприємство [8, с. 8]. Роль міністерств, які виконують соціальні функції, в умовах дії принципу самоврядування зводиться до розробки законів та внесення їх на обговорення у парламенті.

На нашу думку, соціальний захист повинен не тільки відігравати роль соціальної компенсації бідним, але й слугувати певною протизагою швидко зростаючій майновій нерівності, не допускати або в крайньому разі пом'якшувати ситуацію, при якій складність переходу до ринку перекладається на одні групи населення одночасно з помітним вииграшем інших.

До центральних питань соціального захисту належать такі, як забезпечення стабільності робочих місць, допомога працюючим, в тому числі працюючим інвалідам, під час вступу до ринкових виробничих відносин, сприяння укріпленню різних форм господарювання. Соціальний захист повинен бути цілеспрямованим, конкретними, призначеними для тих людей, які його найбільш потребують.

Розробка заходів по соціальному захисту передбачає їх комплексну взаємодію на всіх рівнях: державному, регіональному, трудового колективу. Великого значення набуває розробка заходів по соціальному захисту на рівні регіону. Якщо мати надійну інформаційну основу, можна чітко визначити контингент осіб, які потребують соціального захисту, оцінити ступінь їх бідності і визначити види пільг та допомоги.

Ефективна система соціального захисту населення повинна сприяти запобіганню масового безробіття, поширення бідності. Беручи до уваги складну економічну ситуацію та зростаючий процес зубожіння значної частини населення, доцільно реформування системи захисту населення будувати на таких принципах:

- соціальні гарантії повинні охоплювати всі прошарки населення (з моменту народження і до останнього часу), тобто соціальна допомога має форму гарантованого права для кожної людини;

- соціальні гарантії повинні бути цільовими та адресними, тобто необхідно вводити диференційований підхід при визначенні соціальних гарантій для непрацездатного населення і осіб, що знаходяться в активному працездатному віці;

- соціальні гарантії повинні стимулювати мотивацію до праці;

- при визначенні соціальних гарантій держава повинна захищати їх реальну цінність, використовуючи вартість життя людини;

- система соціального захисту людини повинна мати динамічні форми, які могли б змінюватися у відповідності з економічними, політичними та демографічними обставинами, що особливо важливо в сучасних умовах, коли гальмування рішення

соціальних проблем може привести до появи особливих категорій населення, які характеризуються ознаками бідності та навіть знедолення.

Для підтримки бідних прошарків населення, в тому числі інвалідів, повинні зберігатись традиційно „опікаючі” функції держави по соціальному захисту:

- забезпечення за рахунок державного бюджету прожиткового мінімуму,
- встановлення гарантованої мінімальної зарплати в державному секторі,
- виплата допомоги по безробіттю,
- встановлення мінімальних пенсій по старості,
- безкоштовна медична допомога,
- бюджетне фінансування професійного навчання та перекваліфікації.

На наш погляд, перспективами подальших досліджень у напрямку побудови ефективної системи соціального захисту населення України має бути дослідження і розробка заходів щодо забезпечення достатнього життєвого рівня населення, формування середнього класу, проведення пенсійної реформи, побудова соціально справедливого механізму надання адресної підтримки найменш захищеним верствам населення, всебічного розвитку соціальної сфери.

Список літератури

1. Ревенко А. Украина в мировых координатах человеческого развития //Зеркало недели. - 2001 г.- 28 июля.
2. Люблинский В.Феномен бедности на рубеже XXI века //Человек и труд. – 2001. - №5. - С. 34-36.
3. Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Данилишин Б.М., Фашевський М.І. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України. К.: Ніч лава, 2002. – 690 с.
4. Соціальні індикатори рівня життя населення Кіровоградської області. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Кіровоградській області; відповідальний за випуск відділ соціальної статистики. – 199 с.
5. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. – 472 с.
6. Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Данилишин Б.М., Фашевський М.І. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України. К.: Нічлава, 2002. – 690 с.
7. Понделко Г. Испания: социальное измерение демократических преобразований // МЭиМО. – 2004. – № 1.– С. 80-88.
8. Соціальні трансформації: міжнародний і вітчизняний досвід (монографія / В.М. Новіков, Н.П. Сітнікова, Л.А. Мусіна, В.В. Семенов; за ред. д.е.н., проф. В.М. Новікова. – НАН України. Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 253 с.

Статья посвящена проблеме социальной защиты незащищённых слоёв населения. Проанализированы особенности реализации социальной политики в Украине и странах развитой рыночной экономики. Предложены направления совершенствования системы социальной защиты в Украине.

This article is devoted to the problem of social protection of unprotected layers of society. Peculiarities of social policy in Ukraine and in countries with highly developed market economy are analyzed in this article. Means of improvement of social protection system of Ukraine are suggested.